

Ворошиловградської, Харківської обл-й було зібрано по 2,3–2,9 ц. У Миколаївській – від 1,9 до 3 ц, в Ізмаїльській – 1 ц з гектара. Середній урожай зернових у колгоспах Херсонської обл. становив 1,25 ц з гектара. Колгоспи ім. Сталіна, ім. Шевченка, ім. Яковенка Білозерського р-ну цієї області, наприклад, зібрали в середньому з гектара по 60 кг. Чимало господарств не зібрали навіть тієї кількості зерна, що засіяли. Мало зерна і овочів було зібрано також й на присадибних ділянках селян.

Однак стихійне лихо вразило не всі регіони однаково, в ряді областей республіки, зокрема, західних, центральних та й навіть сильно уражених посухою, хоч і строкато, зернові й овочі більш-менш вродили. При організованому розподілі всього вирощеного через органи влади, голоду в тих умовах можна було б уникнути, забезпечити населення мінімумом продовольства.

Замість цього, Україна перетворилася у величезне поле битви з голодними й зубожілими селянами „за виконання першої заповіді держави“ – так називалися у наскрізь заідеологізованому радянському суспільстві хлібозаготівлі.

ШТУЧНІСТЬ ГОЛОДУ

За директивами центру через головний інструмент його політики й практики – партійно-державний апарат – почалося здійснення тотальної хлібовикачки з українського села, тобто творення голоду.

Серед цілого комплексу причин виникнення й поширення третього радянського голоду, репресивна сталінська партійно-державна політика хлібозаготівель була основною.

Й. Сталіну та створеній ним системі, що досягла того часу свого апогею, був потрібен хліб для поповнення чималого резерву зерна, щоб раніше за західні країни Європи відмінити карткову систему, продемонструвати світові міфічні „переваги“ побудованого під його керівництвом „соціалізму“, надати допомогу ряду західноєвропейських країн як майбутнім союзникам, отримати кошти для розширення й зміцнення військово-промислового комплексу. Керівництво СРСР планувало зберегти й поповнити великі продовольчі мобілізаційні резерви на час нової світо-

вої війни, до можливості спалаху якої, як агресії західних держав, воно готувалось, мілітаризуючи країну й ведучи широку ідеологічну обробку населення.

Директиви щодо планування, організації й проведення хлібозаготівель йшли безпосередньо від Й. Сталіна. Усі важелі керівництва їх здійснення знаходилися в руках вищої державної влади. Й. Сталін – секретар ЦК ВКП(б) і голова Ради Міністрів СРСР – був головним режисером і диригентом творення голоду. Діяв через політбюро та оргбюро ЦК ВКП(б), радянський уряд, найближчих соратників: Г. Маленкова, В. Молотова, А. Жданова, ін. Вказівки „вождя народів“ щодо практичного проведення хлібозаготівель надсилалися до республік, областей у вигляді постанов ЦК ВКП(б) та Ради Міністрів СРСР, як правило, за підписом Й. Сталіна, який уособлював партійно-державну владу у тоталітарній імперії СРСР, та його особистих директив. Постанови московського центру мали силу закону й для виконання були обов’язковими.

Одержуючи вказівки центру, директиви „батька народів“, і прагнучи виконати їх за будь-яку ціну, ЦК КП(б)У та Рада Міністрів УРСР в свою чергу, давали завдання областям, обкоми та облвиконкоми – районам, а далі – сільрадам й парторганізаціям колгоспів. Уся ця вертикаль спрямовувала партійні та радянські органи на вилучення хліба з колгоспів, викачування зерна із села.

Для „успішного проведення“ кампанії хлібозаготівель використовувалася ціла низка вже відпрацьованих у 30-х роках засобів: від визначення врожайності не за реальними показниками, як пропонувалося на місцях, а видовими – вирахуванням так званого „біологічного врожаю“ з кожного гектара ріллі, створення нереальних в умовах неврожаю планів держпоставок – до репресій щодо різних верств населення, партійних та радянських працівників, голів колгоспів, рядових колгоспників, повного пограбування села.

Згадуючи про післявоєнний голод, планування хлібозаготівель з урожаю 1946 р., М. Хрущов, який на той час був першим секретарем ЦК КП(б)У і головою Ради Міністрів УРСР, у своїх мемуарах зазначав: „План встановлювався вольовим методом, хоча в органах преси і офіційних документах він „обґрунтову-

вався науковими даними...“ При цьому виходили, головним чином, не з того, що було вироблено, а з того, скільки можна одержати в принципі, вибити у народу в засіки держави. І ось почалося це вибивання. Я бачив, що рік загрожує катастрофою. Чим це скінчиться, важко було передбачити“. Засушливого, неврожайного 1946 р. Україні центр встановив непосильний для виконання хлібозаготівельний план – 340 млн. пудів зерна, а згодом збільшив його до 362 млн. 750 тис. пудів. План було створено за принципами заготівельної політики, що склалися ще в довоєнні роки й під час війни.

Лишився без змін податковий характер заготівель. Обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції нараховувалися з гектара ріллі (зерно, картопля), чи з гектара усіх сільськогосподарських угідь (продукція тваринництва). При цьому не враховувалося, що значні площі колгоспів через нестачу техніки та людей не засівалися, з них теж нараховувалися держпоставки. Норми поставок продукції тваринництва з колгоспів, збільшені в роки війни, 1946 р. залишилися без змін. Біологічний облік врожаю існував з 1939 р. аж до вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Оцінка врожайності проводилася грубо, з допомогою метровки, в результаті чого видова біологічна врожайність в 1,52 раза перевищувала фактичну. Такий „врожай на корені“ не враховував значних втрат при збиранні та перевезенні продукції.

До осіб, які намагалися занизити врожайність, застосовувалися адміністративні, а то й судові покарання. Однак, як показала осінь, через вкрай несприятливі умови весни й літа 1946 р. врожайність зернових виявилася значно нижчою навіть від оцінок голів колгоспів і працівників районних органів. У листі до Й. Сталіна 15 жовтня 1946 р. М. Хрущов зазначав, що засуха, що мала місце на Україні того року, знизилася врожайність хлібів наполовину проти первісних видових оцінок, за якими валовий збір усіх зернових культур, включаючи просо і кукурудзу, міг скласти по колгоспах УРСР 635 млн. пудів, але пізніше, за оцінками ЦСУ, знизився майже на 130 млн. пудів. Якщо ж виходити з даних МТС про намот хлібів і збирання кукурудзи, то врожай в колгоспах України становив всього близько 325 млн. пудів, або менше проти видових оцінок ЦСУ на 180 млн. пудів. Таким чином, в результаті засухи валовий збір зернових культур

по колгоспах зменшився проти первісних оцінок на 310 млн. пудів. По просу й кукурудзі – на 40 – 50 млн. пудів.

Звернення М. Хрущова до Й. Сталіна з проханням знизити заготівельний план позитивного результату не дали. Й. Сталін у телеграмі, що надійшла слідом за його листом, назвав М. Хрущова „сумнівною особою“. ЦК ВКП(б) – навпаки – вимагав створення „напруженої обстановки“, безсуперечного виконання плану хлібозаготівель, посилення темпів надходження хліба, здачі зерна будь-що. 1946 р. центр висунув вимогу про проведення повторної перевірки колгоспів, радгоспів та індивідуальних селянських господарств з вилученням усього зерна, записаного у які б то не було фонди. Однак через неврожай виконати такий план Україна була неспроможна. М. Хрущов згадував, що за це звернення до Й. Сталіна він міг потрапити в графу „ворогів народу“: „Тоді це робилося в одну мить – тільки оком встиг кліпнути, як вже відчинилися двері, і ти опинився на Луб’янці. Хоч як я переконував, що записки, котрі послав, відображають дійсний стан справ, і Україна потребує допомоги, але лиш ще більше збуджував у Сталіні гнів“. У численних постановах ЦК КП(б)У невиконання планів зернопоставок було оголошено „злочином“ перед партією і державою.

Через критичне становище з хлібозаготівлями з проханням зменшення заготівельного плану зверталися до уряду й керівники областей республіки. Але центральний уряд у цьому їм відмовив. Колгоспи України не отримали навіть відстрочки для погашення заборгованості минулих років із заготівель й натурплати.

У липні 1946 р. керівництво УРСР одержало телеграму-вказівку голови Ради Міністрів Союзу РСР Й. Сталіна про доведення до районів ще більшого плану здачі хліба державі проти затвердженого з тим, щоб забезпечити таким чином не тільки виконання, а й перевиконання плану в цілому.

Сталінське керівництво не тільки не зменшило для республіки планових завдань з хлібозаготівель, що вимагали здачі 70% валового збору, але й наполягало на повному його виконанні.

На хлібовикачку була спрямована, як і під час голоду-геноциду 1932–1933 рр., діяльність уповноважених Міністерства заготівель СРСР, штат яких 1946 р. порівняно з 1945 р. було збільшено з 5 до 11,5 тис. чоловік, чисельність працівників апарату заготівель складала в 1946 р. близько 400 тис. чоловік. „3 району

були прислані спеціальні уповноважені, які контролювали здачу хліба. Ось, наприклад: приїжджаємо на поле, на тік, а приїжджали партіями по 10 – 12 підвід, набирали зерна по 5–6 ц на підводу, зважували, й уповноважений нас супроводжував на станцію. Щоб ніхто з нас не поїхав у колгосп. В 1946 р. врожай... здали на „план“, а людям не дали нічого“, – так написав про хлібозаготівлі колишній колгоспник з с. Курган Лебединського р-ну Сумської обл. М. В. Удод. „...В 1946 р. весь урожай селяни віддали державі і залишилися без нічого. Запасів не було як у людей, так і в колгоспах, все забрала держава“, – зазначав у своїх спогадах Д. Л. Стадник з с. Великої Клітви Базалійського р-ну Кам'янець-Подільської обл. „Хліб у колгоспах збирали, але люди його не бачили, бо вивозили зерно хтосьна куди“, – згадувала О. М. Онищук з Красилова на Поділлі.

Заготівлі хліба проводилися за принципом продрозкладки. Але з колгоспних комор та присадибних господарств часто вилучалося не лише продовольче, а й насіннєве зерно та вся картопля. Постановами пленумів ЦК КП(б)У від 22 червня 1946 р. багатьом обкомам партії надавалося право підвищувати плани хлібозаготівель для колгоспів і селянських господарств до 50%, а від 17 серпня 1946 р. – до 100%. Партійно-радянське керівництво республіки домагалось через жорстокий терор, безпрецедентний тиск на колгоспи виконання цих встановлених завдань. Деяким областям, районам, колгоспам хлібозаготівельний план підвищувався по кілька разів і був обов'язковий для виконання. Але, незважаючи на ідеологічний та репресивний тиск, надходження хліба було дуже повільним і слабким, хоча колгоспи і селянські господарства здавали майже все вирощене.

Однак центр вважав, що плани держпоставок не виконуються не через об'єктивні причини, а тому, що партійні та радянські органи „не ведуть більшовицької боротьби за хліб: проявляють терпимість до несумлінного ставлення до державних інтересів деяких керівників на місцях“. Місцеві керівники, в свою чергу, звинувачували голів колгоспів. Партійні органи, уповноважені з держзаготівель суворо вимагали здачі хліба без врахування справжнього стану з наявністю зерна в господарствах. Найпоширенішими були звинувачення у „приховуванні зерна“, його „розкраданні“, „саботажі хлібозаготівель“. „Такого роду терміни не заставили чекати на себе у Москві, де завжди знаходилися ви-

правдання і для репресій, і для вибивання колгоспної продукції...“ – згадував М. Хрущов.

В урядовій телеграмі до Ради Міністрів УРСР М. Хрущова та уповноваженого Міністерства заготівель СРСР по УРСР В. Калашникова було надіслано текст виписки з постанови Ради Міністрів СРСР від 5 жовтня 1946 р., у якій відмічався вкрай незадовільний хід хлібозаготівель на Україні, містилися звинувачення у прямому приховуванні хліба від держави... У прийнятій 14 жовтня 1946 р. постанові „Про хід хлібозаготівель“ ЦК КП(б)У ставив вимогу здійснення за виконанням плану держпоставок більш посиленого, жорсткого контролю. Через короткий проміжок часу – 26 жовтня 1946 р. – ЦК КП(б)У прийняв ще одну постанову про незадовільний стан хлібозаготівель. Для так званої „допомоги“ відстаючим районам у виконанні держпоставок зерна, заготовити яке було неможливо через його фізичну відсутність, направлялися уповноважені додатково. Але області, райони, колгоспи виконати держпоставки, здати зерно були неспроможні.

Загроза невиконання завдань та репресії центру штовхали обкоми на репресивні заходи щодо працівників районної ланки. Багато керівників сільських райкомів партії й райвиконкомів було знято з роботи, в основному за „недостатній контроль за ходом хлібозаготівель“. Секретаря Оржицького райкому партії Полтавської обл. Наталуху, наприклад, знаючи, що в районі дуже багато хліба вимерзло, звинуватили у невжитті заходів з прискорення хлібоздачі.

За низхідною вертикаллю партійні та радянські районні працівники надзвичайно посилювали тиск на колгоспи і колгоспників. За невиконання плану хлібозаготівель знімали з роботи, виносили догани, виключали з партії, засуджували. Так, у Чернігівській обл. 1946 р. було змінено 728 голів колгоспів, причому в 659 господарствах по 1 разу, в 66 – по 2, в 3 – по 3 рази. Основною категорією „злочинів“, за які віддавалися під суд голови колгоспів, були „зрив збиральних робіт“, „розбазарювання сільгосппродукції“, „шкідництво“, ін. Кожен 16-й голова колгоспу України був ув'язнений. За 1946 – 1-й квартал 1947 рр. було засуджено 1312 голів колгоспів, з них на 3 роки позбавлення волі – 513 чоловік, на 5 – 219, на 10 – 112, до розстрілу – 2 чоловіки. Голову колгоспу ім. XII партз'їзду Д. Марченка було притяг-

нуто до карної відповідальності за видачу колгоспникам в рахунок авансу на трудовні й витрату таким чином на внутрікологоспні потреби 30 ц зерна, а також „розбазарювання“ хліба шляхом дозволу голодуючим дітям колгоспників збирати колоски і „допущення“ таким чином „великих втрат врожаю“. Голову колгоспу „16 років РККА“ Брусилівського р-ну Житомирської обл. Мандрику було заарештовано за те, що скопив і намолотив 15 кг жита та розподілив серед колгоспників. Голова колгоспу ім. Сталіна Софіївського р-ну Дніпропетровської обл. Гаркуша до кримінальної відповідальності був притягнутий за витрачання на внутрікологоспні потреби (видачу зерна голодуючим селянам) 247 кг пшениці. Ф. П. Пашкевич з с. Новогилиці Кіровоградської обл. свідчив, що „голова сусіднього колгоспу, який не був жорстоким до своїх односельчан, залишаючи їм хоч тришечки зерна, дорого за це заплатив: після анонімного доносу його забрали до райвідділу міліції, після чого ніхто з односельців його більше не бачив“. „Пригадую випадок, коли голову сусіднього колгоспу, який дозволив людям збирати для себе кукурудзу, що залишилася незібраною, засудили й вислали. Весь зібраний хліб вивозили“, – свідчила А. М. (прізвище не назвала) із с. Сичавка Комінтернівського р-ну Одеської обл. У доповідній записці в.о. прокурора УРСР П. Ношенка Л. Кагановичу від 16 липня 1947 р. повідомлялося: „Широко розповсюджені факти роздачі хліба колгоспникам до здачі державі. По одній Вінницькій обл. порушено 11 кримінальних справ проти голів колгоспів за такого роду антидержавну тенденцію“.

Про те, як імперський центр не рахувався з керівництвом республік, зневажливо ставився до них, свідчить телеграма міністра заготівель СРСР Двинського главі уряду України від 4 листопада 1946 р.: „Незважаючи на неодноразові вказівки посилення заготівель продовольчих культур, Ви цьому найважливішому заходу не приділяєте достатньої уваги. Станом на 20 жовтня по Вашій республіці поступило 120 млн. 783 тис. пудів жита і пшениці, залишається до здачі 111 млн. 97 тис. пудів. Наказую дати райуповмінзагам вказівку здійснити за особовими рахунками колгоспів, радгоспів перевірку здачі усієї належної кількості продкультур, пред’явити жорсткі вимоги першочергової здачі їх державі у найкоротший строк. Винних у навмисній затримці здачі продкультур притягуйте до суворой відповідальності. Про

вжиті заходи Ви повинні доповісти“. Центр збільшував тиск, вимагаючи посилення хлібозаготівель, прискорення їх темпів. В телеграмі 26 листопада 1946 р., підписаній Й. Сталіним і А. Ждановим М. Хрущову та Д. Коротченку були висловлені звинувачення в тому, що вони стали на шлях згортання здачі хліба, вимагалось „покінчити з небільшовицьким ставленням до справи „організації хлібозаготівель і забезпечити виконання державного плану“; підкреслювалося, що в „ряді колгоспів антидержавні елементи гальмують обмолот й очищення зерна, заганяють багато зерна у так звані відходи, навмисне проводять неякісний обмолот, залишаючи велику кількість зерна у соломі, приховують необмолочений хліб у скирдах, незаконно засипають в насінневий фонд, а місцеві партійні та радянські організації, а також органи суду й прокуратури часто-густо проходять повз ці злочинні дії“. Партійні та радянські органи одержали директиву рішуче припиняти „всі ці протидержавні дії, викривати і судити розкрадачів шляхом боротьби з антидержавними діями розкрадачів зерна, виявляти прихований хліб і забезпечити здачу його державі“.

На 1 жовтня 1946 р. питома вага найважливіших зернових культур у загальних фактичних заготівлях хліба в УРСР складала по пшениці – 33%, по житу – 25%. Шукаючи виходу із ситуації з відсутністю пшениці та жита через недорід та вичерпання, керівництво республіки попросило у центра дозволу про прийняття від колгоспів у держпоставку інших зернових культур, про що свідчить лист М.Хрущова А. Мікояну від 27 грудня 1946 р. Але це прохання було відхилене. В свою чергу Рада Міністрів УРСР відмовила у такого роду клопотаннях ряду областей.

Застосовуючи командно-примусові методи хлібозаготівель, насильницьку експропріацію зерна, ЦК КП(б)У в постанові „Про хлібозаготівлі на 20 листопада“ відзначив Сталінську, Дніпропетровську, Кіровоградську, Миколаївську, Одеську, Кам'янець-Подільську й Київську обл-ті як такі, що „допустили... зниження здачі хліба... й потурають саботажникам хлібозаготівель“. Найвищий партійний орган республіки вимагав винних у протидії хлібозаготівлям притягувати до найсуворішої відповідальності. 1946 р. уряд пішов на вимоги найбільш жорсткої відповідальності колгоспів за виконання планів держпоставок.

Але хлібозаготівельний план навіть з урахуванням усього: й продовольчого, й насіннєвого, й фуражного зерна виконати повністю було неможливо. Його було виконано на 62,4%.

Репресивна політика хлібовикачки давала свій „результат“. Повсюдно поширювалося голодування людей. „Комуністи забрали весь хліб, а тепер ми помremo з голоду“, – так висловився Р. Хрисенко – громадянин с. Ново-Липове Ново-Георгіївського р-ну Кіровоградської обл. Жителька Полтави Андрусенко у розмові з товаришами по роботі свою думку сформулювала таким чином: „...просто вирішили виморити людей голодом, наша держава має достатню кількість хліба, але зовсім не проявляє піклування про людей“.

Незважаючи на голодування населення, голод, що поширювався, керівництво як СРСР, так і УРСР вимагало безумовного виконання хлібозаготівельних завдань. Вся адміністративно-командна бюрократична машина була спрямована не на врятування людей від голоду, а навпаки, на подальше вилучення хліба з голодуючих сіл. Здійснювався щоденний „оперативний контроль“ за хлібозаготівлями, щоденна звітність райкомів перед обкомами партії. Заготівлі з врожаю 1946 р. проводились до кінця 1946 р. й на початку 1947 р. Лютневий пленум ЦК ВКП(б) 1947 р. підтвердив „правильність“ політики заготівель сільськогосподарської продукції. Для посилення темпів хлібозаготівельної діяльності, „взяття хліба“ в Україні, Й. Сталін направив до Києва свого поплічника, одного з головних творців голодомору 1932–1933 рр. в Україні, „вірного соратника“ Л. Кагановича, який 3 березня 1947 р. став секретарем ЦК КП(б)У. Л. Каганович та М. Хрущов, який залишився головою Ради Міністрів УРСР, постійно доповідали Й. Сталіну про хід хлібовикачки, кількість зібраного й обмолоченого кожної п'ятиденки зерна. У відповідь на особисту директиву Й. Сталіна від 28 червня 1947 р. Л. Каганович доповідав „вождю народів“ про відрядження до областей більшості секретарів ЦК КП(б)У та інших працівників для „боротьби з антидержавними тенденціями зниження врожайності й контролю за виконанням постанов Пленуму ЦК КП(б)У про збирання і хлібозаготівлі“. У листі Й. Сталіну від 11 листопада 1947 р. Л. Каганович та М. Хрущов писали, що за постановою політбюро ЦК КП(б)У забезпечується контроль за роботою кожної молотарки, за охороною хліба біля мо-

лотарок, вивезенням намоложеного хліба на зсипні пункти, не допускаючи його осідання на токах колгоспів. Але центр не задовольняли повільні темпи хлібозаготівель у голодуючій Україні, він вимагав забезпечення виконання плану держпоставок шляхом „боротьби з протидержавними діями розкрадачів та приховувачів зерна“.

Систематично надсилаючи інформацію Й. Сталіну про хід хлібозаготівель, М. Хрущов та Л. Каганович у листі, датованому 17 вересня 1947 р., писали: „Крім названих абсолютно вірно у Вашій директиві від 15 вересня 1947 р., ми відмітили Вінницьку, Кам'янець-Подільську, Миколаївську, Ізмаїльську й Чернівецьку області як такі, що погано проводять хлібозаготівлі“. Про те, що ці області з числа найбільш потерпілих й страждених від голоду „батьки українського народу“ не зазначали. Проводячи жорстку, репресивну хлібозаготівельну політику, 1947 р. М. Хрущов і Л. Каганович звітували перед вождем кожної п'ятиденки. 10 жовтня 1947 р. вони, нарешті, доповіли „дорогому товаришу Сталіну“, що „колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української РСР виконали план здачі хліба державі на 101,3%“. Саме виконання рішень партії й уряду з хлібозаготівель було головною причиною штучно створеного післявоєнного голодомору. Запасів на прожиття людям не залишилось ніяких – все забрала держава.

В ПОДАТКОВИХ ЛЕЩАТАХ

Одну з причин лютування голоду селяни цілком вірно вбачали в непомірних, грабїжницьких податках, що накладалися владою на присадибні ділянки колгоспників.

У зв'язку з тим, що хліб, вирощений у колективних господарствах, насильно відбирався і вивозився, надію щодо виживання колгоспники покладали на свої особисті господарства. Але присадибні ділянки колгоспників теж повинні були брати участь у хлібоздачі. По УРСР заготівлі зерна з цих господарств, незалежно від того, посилено їм це було, чи ні, складали 3 млн. пудів. До поставок залучалися також підсобні господарства підприємств, військових частин і навіть таборів ув'язнених. Кожен селянський двір повинен був сплачувати податок за землю, а та-